

Døden på havet

Helle Lykke Nielsen

Nyhed

Mange af de illegale migranter, der i disse år forsøger at komme ind i EU over Middelhavet, risikerer at omkomme undervejs, enten af tørst, solstik, nedkøling eller drukning - alene i 2015 og 2016 døde mere end 9000 mennesker på denne måde. Og det er kun toppen af isbjerget, for det anslås, at der for hvert registreret dødsfald er i hvert fald to døde migranter, som ikke bliver fundet og registreret. Hvad sker der med de døde kroppe, og hvilken betydning har det for de efterladte, at deres pårørende dør på denne måde?

Resume

Døden tages meget alvorlig i vores del af verden, både af efterladte der sørger, og af myndigheder der har klare procedurer for, hvad der skal ske, når et liv er slut. Det gælder bare ikke for de mange illegale migranter, der dør på vej over Middelhavet i disse år: Her er de europæiske myndigheder langt mere lemfældige med registreringer, undersøgelser og begravelser af de døde, og det efterlader tusindvis af familier og ægtefæller på den anden side af EU's grænser i en meget vanskelig situation. For ud over at skulle leve med uvisheden og savnet af et familiemedlem kan de efterladte ikke få afsluttet arvespørgsmål, afdødes ejendele ikke kan fordeles, og ægtefæller kan hverken blive skilt eller gift igen, og dermed kan de ikke komme videre med deres liv.

Søgeord

Illegale migranter, Middelhavet, grænser, død, begravelse.

Om forfatteren:

Helle Lykke Nielsen er lektor ved Center for Mellemøststudier, Syddansk Universitet. Hun arbejder bl.a. med udsatte boligområder, muslimer i Danmark, brug af arabisk i byens rum samt død og begravelser i islam.

Analyse:

Den farlige rejse

Det er farligt at være illegal migrant.¹ At krydse grænser på illegitim vis koster hvert år mange migranter livet – alene fra 1999 til 2014 døde 22.400 migranter, svarende til alle indbyggere i Ishøj eller Struer, under forsøget på at komme ind i EU. Med de store flygtningestrømme hen over Middelhavet i 2015 og 2016 steg tallet yderligere med ca. 9000 døde. Og det er vel at mærke de officielle tal. Forskere med forstand på området anslår, at der for hvert registreret dødsfald er i hvert fald to døde migranter, som ikke bliver fundet og registreret.² Hvis det er rigtigt, svarer antallet af døde migranter til, at samtlige indbyggere i Roskilde eller Kolding skulle være omkommet i de seneste 17 år.

Nu er antallet af illegale migranter, der forsøger at komme ind i EU, begyndt at falde igen, men det får ikke problemet til at forsvinde. For ganske vist ser det ud til, at de store flygtningebølger i 2014 og 2015 er erstattet med et mere sivende flygtningepres, men i takt med at den stigende kontrol gør det sværere at krydse grænser, stiger risikoen for dødsfald: For mens der i 2015 blev registreret 3.777 døde af de 1.007.492 illegale migranter, der tog turen over Middelhavet, steg antallet af registrerede døde til 5.079 i 2016 – det højeste antal på et enkelt år - selv om antallet af migranter, der tog turen over Middelhavet, var faldet til 363.348.³ Og tallene for 2017 ser ikke bedre ud: FN's Internationale Organisation for Migration (IOM) har beregnet, at antallet af døde i de syv første måneder af 2017 var på 2,1%, svarende til et dødsfald for hver 49. migrant, mens det for samme periode i 2016 lå på 1,2%.⁴ For i takt med at sikkerheden strammes, tvinges illegale migranter til at tage farligere ruter, og det koster flere liv.

Der er mange grunde til, at det er farligt at rejse illegalt over grænser. Jo strammere grænsekontrol, jo farligere ruter og metoder må migranterne benytte sig af, og den stigende kommerialisering af illegale smuglernetværk betyder, at menneskesmuglere tvinger migranter til at tage så store risici, at de nogle gange dør af det: Migranter der smugles ind i eller under lastbiler, i lastrum på fly eller i skibscontainere, risikerer at kvæles, blive kørt over eller fryse ihjel. Grænsevagter der hensynsløst skyder på eller gennemtæver migranter, og ulykker, skyderier og indbyrdes opgør mellem migranter

¹ På engelsk skelnes der sprogligt mellem *illegal* og *irregular immigrants*. Flere menneskerettighedsorganisationer opfordrer eksplicit til at anvende begrebet *irregular immigrants* med henvisning til, at det kun er menneskenes juridiske status, der kan være *illegal*, ikke menneskene selv. De to udtryk har således forskellig politisk signalværdi: Hvor *irregular immigrants* opfattes som et neutralt udtryk for "indvandrere der er kommet over grænsen uden at have de nødvendige papirer", beskriver *illegal immigrants* i kraft af ordet *illegal* implicit migranter som nogle, der har gjort noget kriminelt. (Barrett 2016) Denne sproglige skelnen eksisterer så vidt vides ikke på dansk, hvor begge grupper omtales som illegale indvandrere, og det er således også dette udtryk, der bruges i denne artikel.

² Brian & Laczko, 2014: 11, 15.

³ IOM 2017: 1.

⁴ Agerholm, 2017: 1.

under pres fører til, at mange såres, lemlæstes eller bliver slået ihjel - alt sammen godt hjulpet på vej af kriminelle, der udnytter enhver mulighed for personlig vinding. Og den farligste vej ind i EU går over havet: Man regner med, at ca. 10% af alle illegale immigranter forsøger sig ad denne vej, enten via Middelhavet eller over Atlanterhavet fra Vestafrika til de Kanariske Øer, men det er her, risikoen for at dø er størst.⁵ Det skyldes en kombination af uforudsigelige vejrforhold, overfyldte eller ligefrem livsfarlige skibe, kaptajner der har lille eller ingen erfaring med at sejle, skibe der mangler det mest nødvendige navigationsudstyr, og mangel på drikkevand, mad og brændstof. Skibe og både der ligger og flyder rundt i dagevis, fordi de ikke har mere brændstof, eller fordi motoren er sat ud af kraft, betyder, at folk enten dør af tørst, solstik, nedkøling eller i sidste ende drukner.⁶

At mange migranter dør i forsøget på at krydse grænser illegalt, er ikke noget specielt EU-fænomen – det kendes fx også blandt centralamerikanske immigranter der søger ind i USA og blandt migranter der sejler fra Indonesien til Australien, krydser den bengalske bugt for at komme til Thailand eller rejser fra Djibouti, Eritrea og Somalia til Den Arabiske Halvø.⁷ I 2014 opgjorde IOM det samlede antal migranter der er døde på vej hen over grænser rundt om i verden til 4077.⁸ Det er selvsagt usikre tal, både fordi der ikke findes nogen international myndighed, der registrerer tallene, endsige sørger for sammenlignelige opgørelsesmetoder, og fordi mange dødsfald sker i uvejsomme områder som ørkener, bjergrige egne eller isolerede landområder og derfor aldrig findes og registreres. Og netop i 2014 skete langt de fleste registrerede dødsfald på rejsen ind i EU: af de 4077 dødsfald, som IOM havde registreret, fandt de 3072 sted på Middelhavet og fordelte sig på ca. 30% syrere, irakere, palæstinensere og andre fra det mellemøstlige område, 30% afrikanere syd for Sahara, 11% fra Eritrea og Somalia – resten var ukendte.⁹

Farlige migranter og usynlige døde

Der er til stadighed stor diskussion om, hvorvidt man i medierne skal vise billeder af døde mennesker, hvad enten det drejer sig om ofre for krigshandlinger, eller som i dette tilfælde, døde migranter der skyller ind på land.¹⁰ To australske forskere, Lenette og Miskovic, har undersøgt, hvordan døde migranter afspejles i pressen, og hvad det gør ved os at se sådanne billeder, og deres konklusion er klar: Bortset fra det ikoniske billede, der

⁵ IOM 2014: 88.

⁶ Idem: 91

⁷ Idem: 5, 17

⁸ Idem: 18

⁹ Idem: 25-26.

¹⁰ Butler 2005: 822

gik verden rundt i september 2015 af en lille 3-årig syrisk dreng, Aylan Kurdi, hvis lig var skyllet op på den tyrkiske kyst nær Bodrum, er det yderst sjældent, at døde migranter afbildes i medierne.¹¹ Men når det sker, og hvis det vel at mærke er billeder med fokus på enkeltpersoner og ikke større anonyme grupper af døde migranter, har det stor indflydelse på seere og læsere, kan udløse betydelig sympati og vrede og derved få indflydelse på den politisk debat om migration.¹² Man kan ligefrem sige, at migrantens døde krop i sådanne tilfælde får *agency* og har potentiale til at mobilisere politisk utilfredshed.¹³

Pointen her er altså, at vi godt ved, at migranter dør i forsøget på at komme ind i EU, men at vi ikke ser det: Vi ser ikke deres kroppe, ligene, og vi ser heller ikke, hvad der efterfølgende sker med de døde kroppe, og det efterlader os med en abstrakt forståelse af fænomenet, en slags ”fiktion i vores kollektive bevidsthed”, der ikke har konsekvenser.¹⁴ Og netop fordi de døde migranter er visuelt usynlige, får det så meget desto større betydning, hvordan vi taler om dem. Her peger flere undersøgelser på, at dødsfald blandt migranter ofte omtales i medierne som uheld – noget der sker som konsekvens af dårligt vejr, tekniske forhindringer og andre tilfældigheder – og at de ansvarlige enten er hensynsløse menneskesmuglere der spiller hasard med migranternes liv, kriminelle hvis eneste formål er at tjene penge, eller migranterne selv, der jo blot kunne have undladt at begive sig ud på den farlige færd hen over EU's grænser. Men ikke nok med det: Døde migranter italesættes også typisk i forbindelse med ”de store horder af illegale migranter”, der i disse år lægger pres på EU's ydre grænser, og indskrives dermed i den sikkerhedsdiskurs, som præger omtalen af EU's og medlemslandenes svar på migrantstrømmen: behovet for brug af overvågningsudstyr, mere grænsepoliti, kampen mod smuglernetværk og international kriminalitet, etc.¹⁵ En sådan italesættelse gør døde migranter til en brik i beskrivelsen af den sikkerhedstrussel som illegal migration udgør for EU, og betyder, at blikket på den døde migrant flyttes til statens perspektiv: I stedet for at se afdøde som ofre for nogle ulykkelige omstændigheder, bliver de et symbol på en sikkerhedsrisiko, der kan bruges som argument for, at EU bør have skrappe sikkerhedsforanstaltninger ved grænserne, eller at de allerede eksisterende foranstaltninger bør strammes op.¹⁶ I den proces afpersonificeres og usynliggøres de

¹¹ Withnall 2015: 1

¹² Lenette & Miskovic 2016.

¹³ Young & Light 2013.

¹⁴ Lenette & Miskovic 2016: 8.

¹⁵ Kovras & Robins 2016: 43.

¹⁶ Lenette & Miskovic, 2016: 8.

døde, og med dem også deres familier, ægtefæller og børn, der må leve med både uvished og savn.¹⁷

Den anonyme død

Og ikke bare er de illegale migranternes døde kroppe visuelt usynlige. Hvad der videre sker med de døde – eller i hvert fald dem hvis lig findes og registreres - er heller ikke noget, der synliggøres eller italesættes offentligt. På den måde bliver de døde migranter så at sige ”dobbelt usynlige”, og det har ikke blot betydning for vores forståelse af migrationens omkostninger som abstrakte og fiktive, men også for familie og venner til de afdøde, der oplever tabet fra en position på den anden side af EU's grænser.

For at forstå denne problematik og hvor alvorlige konsekvenser det har for de efterladte, er det nødvendigt at vide, hvordan de europæiske lande omkring Middelhavet håndterer ligene af døde migranter. Som udgangspunkt træder en række myndigheder i aktion, når et lig skyller ind på kysten – typisk havnemyndigheder, det lokale politi, embedslægen eller en repræsentant fra det lokale hospital samt kommunen. Hvordan processerne fungerer i praksis, illustreres af en undersøgelse fra 2015, som to britiske forskere har foretaget på den græske ø Lesbos - en ø, der i særlig grad har modtaget mange illegale flygtninge, og som derfor i stort omfang også har måtte løse problemer omkring døde migranter.

Når et liv slutter, har de lokale myndigheder ansvar for at identificere afdøde, finde dødsårsagen og sørge for rammer, der gør det muligt at bortskaffe liget, og - hvis der ikke er familie eller efterladte der kan varetage bortskaffelsen - sørge for begravelse eller kremering. I princippet er det havnemyndighederne, der skal sørge for at tilkalde politi og evt. statsadvokaten og derefter stå for transporten af liget til det lokale hospital. Politiet skal undersøge stedet, hvor liget er fundet samt indsamle og opbevare alle personlige ejendele, herunder mobiltelefoner, papirer og andet, som kan hjælpe til at fastslå afdødes identitet. Embedslægen skal undersøge dødsårsagen, herunder obligatorisk tage en DNA-prøve uanset om afdødes identitet allerede er fastslået, og derefter underskrive den officielle dødsattest, som gør det muligt at igangsætte processen med at bortskaffe liget. Herfra tager kommunen over, for de græske kirkegårde administreres som i de fleste andre europæiske lande af kommunale enheder, og det er også dem, der skal stå for

¹⁷ Kovras og Robins 2016: 43.

begravelsen, hvis der ikke dukker familie op til at varetage opgaven. Men det sker kun yderst sjældent.

Processen er således relativ transparent, men undersøgelsen fra Lesbos viser, i hvor høj grad praksis er præget af tilfældigheder, forsømmeligheder, personspørgsmål og ansvarsfraskrivelse. Havnemyndighederne anser det alene for deres opgave at transportere liget til hospitalet, embedslægen tager langtfra altid den lovpligtige DNA, endsige udfører obduktioner der med sikkerhed kan fastslå dødsårsagen, og politiet tager ofte ret let på deres opgave med at indsamle og opbevare afdødes ejendele, endsige få dem registreret, så de kan genfindes og forbindes til et givet DNA. Hospitalets ledelse presser på for hurtigst muligt at få døde migranter sendt videre til kommunen med den begrundelse, at de hverken har penge eller plads til at opbevare de døde, kommunen har ikke midler til at begrave de mange døde og borgmesteren må derfor finde lokale sponsorvirksomheder der kan hjælpe med opgaven, og kirkegårdsadministrationen, der fungerer som en selvstændig kommunal enhed, koordinerer ikke oplysninger om gravsted med de foreliggende identitetsoplysninger, i form af fx DNA-prøver og politiets oplysninger fra afdødes ejendele. Og faktisk har kirkegårdsadministrationen ofte end ikke et kort over kirkegårdene med angivelse af de enkelte grave, men vælger ofte at overdrage ansvaret for begravelserne til lokale bedemænd, der til tider foretrækker billigere fællesgrave frem for mere omkostningstunge enkeltgrave. Alt sammen betyder det, at det kan være endog meget vanskeligt at etablere nogen entydig forbindelse mellem foreliggende identitetsoplysninger og et begravet lig, og det understøttes med al ønskelig tydelighed af tallene: Hvor 97% af alle grækere er identificeret, når de begravnes, er det kun ca. 20% af de døde migranter.¹⁸

Når det går så galt, skyldes det ifølge undersøgelsen en kombination af flere faktorer. Grækenland har ligesom andre europæiske Middelhavslande ikke offentligt standardiserede procedurer for, hvordan man bør håndtere døde migranter, de græske embedsfolk er ikke underlagt noget tilsyn af deres arbejde, og der hersker i det hele taget en administrativ kultur, hvor det er vigtigere at fraskrive sig ansvar end at påtage sig det. Men det er ikke hele forklaringen. Opgaven med at identificere døde migranter besværliggøres også af, at mange af migranterne bevidst har skilt sig af med identitetspapirer for lettere at kunne søge asyl, om end en del migranter også har gjort det til en vane altid at have en lille seddel i lommen med navn og kontaktoplysninger til familien i hjemlandet i tilfælde af, at de skulle komme ud for en ulykke.¹⁹ Der er som regel heller ikke nogen der ved, hvor mange og hvem der reelt er om bord på de skibe, der sejler illegalt over Middelhavet, og hvis nogen falder over bord eller på anden måde

¹⁸ Kovras & Robins: 44; Last & Spijkerboer 2014: 98.

¹⁹ Qasi 2018: 1.

dør undervejs, er de, der når frem, ofte tilbageholdende med at anmelde dødsfald til myndighederne af angst for selv at komme i klemme, også selv om de skulle kende afdødes identitet. Og skulle man synes, at situationen i Grækenland forekommer både urimelig og håbløs, når det angår registrering og identificering af døde migranter, er det en sølle trøst at vide, at antallet af lig der identificeres, når de skyller op på kysterne i Tyrkiet, på Balkan og i Nord- og Vestafrika, er betydeligt lavere, for her er den administrative infrastruktur endnu dårligere forberedt på opgaven end tilfældet er på Lesbos.²⁰

De indirekte ofre

Lidt kynisk kunne man hævde, at den usynlighed der omgærder de illegale migranternes døde kroppe, næppe spiller den helt store rolle for ofrene selv, alt den stund at de jo er døde, men det gør det til gengæld for de efterladte. Eller rettere: det er i første omgang ikke usynligheden, men tavsheden der er vigtigst. Hele situationen omkring de illegale migranternes sikkerhed – det farlige ved illegalt at krydse grænser, risikoen for at blive udsat for kriminelle overfald, og usikkerheden om, hvorvidt migranterne overhovedet når frem – betyder, at familierne ofte er dybt bekymret, hvis de ikke løbende holdes underrettet om rejsen. Men hvis de efter længere tids tavshed begynder at undersøge, hvad der kan være sket, bliver usynligheden den store udfordring: For hvor skal de begynde at lede, hvis der end ikke eksisterer navneregistrerede dødsattester eller gravsten, der kan identificere og lokalisere afdøde? De græske myndigheder, der under normale omstændigheder har til opgave at informere pårørende om dødsfald, foretager sig ikke noget, så det er op til familierne først at finde frem til relevante myndigheder og siden få de nødvendige oplysninger, og det kræver reelt, at de rejser ind i EU. Det koster penge og kræver i mange tilfælde visum, og selv hvis dette kan lade sig gøre, er opsporing og identifikation af et familiemedlem hyppigt en kompliceret affære, hvor de efterladte selv må forsøge at kombinere de oplysninger, de forskellige myndigheder sidder inde med. Og skulle det i sidste ende lykkes at finde frem til afdøde, er det sjældent at de kan få bragt liget til hjemlandet, for det er både administrativt kompliceret og meget dyrt. Eller som en af interviewpersonerne i undersøgelsen fra Lesbos udtrykker det: ”Det er kun de rige, der vender hjem; de fattige bli’r her (...) Det er de fattige der har sværest ved at komme ind i EU, og det er også dem, der har sværest ved at komme ud igen.”²¹ Forfatterne beretter fx om et bådsforlis, hvor 22 migranter druknede: Kun to lig blev identificeret og hentet

²⁰ Kovras og Robin: 99.

²¹ Kovras & Robins: 45

til hjemlandet, og det skyldtes alene, at de var i familie med en afghansk minister, der gennem Afghanistan's ambassade i Athen fik stillet administrative ressourcer til rådighed og kunne betale de mange mellemlid, der var nødvendige for at få opsporet, myndighedsbehandlet og transporteret ligene til Afghanistan.²²

Den anonyme død har konsekvenser. Nogle er materielle og meget konkrete: De mange familier, der har mistet en pårørende, og som ikke kan rejse ind i EU for at få opsporet og identificeret den pågældende, skal ikke blot leve med uvisheden og savnet af et familiemedlem, men bliver også fastholdt i en materiel vanskelig situation, for uden en dødsattest må de ikke tage hånd om afdødes ejendele, kan ikke få afsluttet arvespørgsmål eller for ægtefællers vedkommende blive skilt eller gift igen. Men den anonyme død er ifølge mange filosoffer også uetisk, for myndighedernes lemfældige omgang med identifikation af de illegale migranternes lig fratager familierne mulighed for sørge, og når de døde åbenbart ikke tæller for myndighederne, er det nærliggende at tage det som et udtryk for, at de levende heller ikke gør det.²³ Den amerikanske filosof og kønsforsker Judith Butler anser det fx for afgørende nødvendigt at forholde sig kritisk til, hvorfor der sørges mere over nogle mennesker end over andre, fordi det fortæller os noget om, hvem der tæller som mennesker, og hvem der ikke gør.²⁴ Eller sagt på en anden måde: Hvis mennesker ikke tæller, når de er døde, gør de det heller ikke, når de er i live, og illegale døde migranter er i myndighedernes øjne åbenbart ikke noget, man behøver at sørge over. Men meget forskning viser, at menneskers døde kroppe og selv jordiske rester af døde der har været begravet i årevis, kan spille en stor symbolsk rolle for de efterladte, ikke nødvendigvis kun på det personlige plan, men også i en politisk kontekst - det gælder fx politiske eliter, der bruger de jordiske rester af familiemedlemmer til at fremme egne formål ved at etablere statelige gravmæler, monumentale statuer o.lign.²⁵ Døde kroppe har med andre ord stor betydning, men denne betydning fraskrives de døde gennem de europæiske myndigheders lemfældige omgang med deres jordiske rester. Og hvor det under andre omstændigheder ville skabe stort politisk røre, kommer det næppe til at ske i her: For illegale migranternes døde kroppe er ikke blot usynlige, men også omgivet af tavshed og tiltrækker sig derfor ikke politisk interesse. Og de, der kunne italesætte problematikken og tilskrive de døde kroppe betydning, nemlig de efterladtes familier der lever med uvisheden og savnet, bor uden for EU og har hverken penge eller politisk gennemslagskraft til at gøre noget ved sagen.

²² Idem: 46.

²³ Idem: 43.

²⁴ Butler 2004: 30-32.

²⁵ Verdery 1997: 23-40.

Referencer:

Agerholm, H. (2017) German newspaper publishes names of 33,000 refugees who died trying to reach Europe, *The Independent* 13. November, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/german-newspaper-refugees-migrants-names-published-died-europe-try-reach-33000-people-a8047756.html> (besøgt 1. februar)

Barrett, D. (2016) Don't call them 'illegal immigrants', *The Telegraph* 23. Marts, <https://www.telegraph.co.uk/news/2016/03/23/dont-call-them-illegal-immigrants-says-europe-human-rights-commi/> (besøgt 1. marts 2018)

Brian, T & Laczko, F. (2014) Foreword and executive Summary. In Brian, T. & Laczko, F. (Eds.) *Fatal journey. Tracking lives lost during migration*, Geneva: International Organization for Migration (IOM), 1-13. http://publications.iom.int/bookstore/free/FatalJourneys_CountingtheUncounted.pdf

Brian, T. & Laczko, F. (2014). Counting migrant deaths: an international overview'. In Brian, T. & Laczko, F. (Eds.), *Fatal journeys. Tracking lives lost during migration*, Geneva: International Organization for Migration (IOM), 15-44. http://publications.iom.int/bookstore/free/FatalJourneys_CountingtheUncounted.pdf.

Butler, J. (2005) *Photography, War, Outrage*, *PMLA* 120: 3, 822-827.

Butler, J. (2004) *Precarious life: The powers of mourning and violence*. New York: Verso.

International Organisation for Migration (IOM) *Mediterranean Migrant Arrivals Top 363,348 in 2016*; *Pressemeddelelse* 6. Januar 2017 <https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-top-363348-2016-deaths-sea-5079> (hentet 1.2 2018)

Kovras, I. & Robins, S. (2016) Death as the border: Managing missing migrants and unidentified bodies at the EU's Mediterranean frontier, *Political Geography* 55, 40-49. <http://dx.doi.org/10.1016/j.polgeo.2016.05.00>

Last, T. & Spijkerboer, T. (2014) Tracking deaths in the Mediterranean, In: Brian, T. & Laczko, F. (Eds.) *Fatal journey. Tracking lives lost during migration*, Geneva: International Organization for Migration (IOM), 85-104. http://publications.iom.int/bookstore/free/FatalJourneys_CountingtheUncounted.pdf

Lenette, C. & Miskovic, N. (2016) 'Some viewers may find the following images disturbing': Visual representations of refugee deaths at border crossings, *Crime Media Culture*, 1-10, DOI: 10.1177/1741659016672716

Qasi, S. (2018) In case I die: Why Afghans keep notes in their pockets, al-Jazeera 28. januar, <http://www.aljazeera.com/news/2018/01/case-die-afghans-notes-pockets-180128154252516.html> (besøgt 1. Februar)

Verdery, K. (1997) *The Political Lives of Dead Bodies. Reburial and Post-socialist Change*. New York, Colombia University Press.

Withnall, A. (2015) Aylan Kurdi's story: How a small Syrian child came to be washed up on a beach in Turkey, *The Independent* 3. September, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/aylan-kurdi-s-story-how-a-small-syrian-child-came-to-be-washed-up-on-a-beach-in-turkey-10484588.html> (besøgt 1. februar 2018)

Young, C. & Light, D. (2013) Corpses, dead body politics and agency in human geography: following the corpse of Dr Petru Groza, *Transactions TOC*, 38: 1, 135–148.